
*І.В. Бурлака,
аспірантка Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

СПІВВІДНОШЕННЯ ЗНАННЯ ТА ВІРИ У ФІЛОСОФСЬКІЙ КОНЦЕПЦІЇ ЖАКА МАРІТЕНА

Сучасний світ сповнений безліччю різноманітних проблем, які своїми коренями занурюються у часи античності. З часом ці проблеми набувають нового змісту і водночас втрачають деякі свої характеристики. Радикальна деконструкція будь-яких канонів мислення та ціннісних стандартів, культурно-історичної традиції не залишилася поза увагою багатьох західних авторів, які виявили неабияку зацікавленість у цінностях минулого та теперішнього.

У кінці ХХ ст. проявилася тенденція пошуку ціннісних абсолютів, які не втратили свого значення протягом багатьох століть та потрібні нам і зараз. До такого висновку дійшло багато світських та релігійних мислителів, які не заперечували критичного ставлення до традиції. Саме тому звернення до спадщини тих релігійних філософів, які намагалися в атмосфері критики постренесансної думки знайти в ній загальнолюдську значущість та пов'язати її з цінностями іудеохристиянської традиції, є не тільки академічною зацікавленістю. До них, без сумніву, можна віднести і Жака Марітена (1882–1973), з ім'ям якого пов'язане відновлення томізму – офіційної філософської доктрини католицької церкви.

Однією із проблем, що впродовж багатьох років привертала та й зараз привертає до себе неабияку увагу, є співвідношення знання та віри. Адже ця проблема посідає чи не одне із головних місць у контексті філософської та релігійної творчості найбільш провідних західних мислителів. Адже питання про співвідношення віри та розуму дає можливість вирішувати головні проблеми онтології та гносеології. Осмислюючи співвідношення знання та віри, можна пов'язати картину емпірично доступних феноменів з онтологічними глибинами світобудови, божественного буття. Тому ця проблема є актуальною в наш час, адже впродовж тривалого періоду смисл релігійності та інші проблеми релігії тлумачилися ідеологічно звужено, змістовно збіднено і через це – теоретично неадекватно. Сучасному підходу до освоєння цієї проблеми не вистачає саме філософської глибини та критичності. Ось чому філософське обґрунтування співвідношення віри та розуму нині особливо важливе.

До сьогодні релігієзнавча концепція французького філософа Жака Марітена залишається недостатньо дослідженою. Відзначимо праці, в яких розглядається релігійна проблематика томізму як одна з головних у філософсько-релігієзнавчому просторі. Це праці Н.Виноградової, т.Дулумана, А.Клічука, Г.Бушманіса та ін. у праці, що розглядають філософську концепцію французького неотоміста в цілому, зокрема, С.Аверінцева, Б.Биховського, В.Гараджі, Л.Грекова, Б.Григоряна, К.Долгова, М.Желнова, Т.Ойзермана, Р.Радева та ін. У підручниках з релігієзнавства концепцію Ж.Марітена подано фрагментарно. Саме тому виникає потреба у цілісному розумінні проблеми співвідношення знання та віри у його творчому доробку, у з'ясуванні значення його релігієзнавчої концепції у контексті вимірів людського буття.

Головним принципом томістської доктрини є положення гармонії віри та розуму. Саме у світлі цього принципу Жак Марітен подає головні проблеми онтології і гносеології. Аналіз питання про співвідношення гармонії знання та віри філософ проводить у двох площинах: він торкається проблеми взаємозв'язку віри та розуму у контексті культури, а також займається апологетикою відомих та обґрунтуванням нових шляхів доведення буття Бога.

Тема взаємозв'язку науки та мудрості, за своєю суттю, є тим формулюванням принципу гармонії віри та розуму, яке запропонував Фома Аквінський, говорячи про теологію як про предмет, який “більше за все заслуговує назви мудрого” [1, 11].

Для Аквіната теологія була вищою нормою поєднання науки та мудрості, взірцем знання.

Мудрість, в свою чергу, розумілася не тільки як знання, а і як спосіб діяльності, ціннісно-орієнтованої дії. Тому проблема зв'язку науки та мудрості ставиться Ж.Марітенем як питання про необхідність гармонії віри та розуму у філософсько-культурному аспекті.

Вивчаючи історичну динаміку взаємозв'язку сфер науки та мудрості, Жак Марітен намагається розкрити зміст цих понять, виділяючи три можливих поняття “наука”. У першому з них наука включає філософську та теологічну мудрість як свою вищу сферу. У другому значенні – вона (наука) є лише систематизоване вчення про власні фрагменти реальності. І, врешті-решт, на кінець, третє значення науки – віднесення цього терміна до будь-якого несистематизованого вчення. Ігноруючи значення матеріалістичної традиції, Ж.Марітен вважає, що мудрість давньосхідної думки полягає у сходженні за допомогою аскези до єдності з трансцендентним буттям. Мудрість греків має дещо інший характер, тому що грецькі філософи виходили з реального, чуттєво осягнутого буття, а не з трансцендентного.

Неотомістський філософ не знаходить рис (вони, без сумніву, є у грецькій та давньосхідній філософії у процесі їх становлення), які б з'ясували рух від міфу до логічного освоєння реальності. Він констатує лише факт появи у грецькій філософії положення про єдність науки та мудрості, нового типу самопізнання людини. І тут Жак Марітен навмисно не торкається специфіки тлумачення мудрості в античному матеріалізмі та ідеалізмі, оскільки його цікавлять переваги останньої.

Як недолік грецької мудрості Ж.Марітен називає її байдужість до питань віри, які були висунуті у Старому Заповіті. Філософ говорить, що ця мудрість не одразу знайшла шлях синтезу з античною.

На кінець античного світу більш за все вбачається конфлікт “двох мудростей”. Звісно, що за католицьким філософом це зіткнення неминуче веде до синтезу, тобто до кінцевої гармонії “мудрості знання” і “мудрості віри”. Згідно з поглядами Жака Марітена, єдність цих двох типів мудрості була досягнута схоластиком (і, насамперед, Аквінатором). У його спадщині Марітен знаходить інтегральну єдність розуму і віри, де мудрість та наука являють собою єдине ціле знання. Саме знання, бо Ж.Марітен вважає, що “віра є дуже реальним та істинним знанням” [3, 29]. Та насправді віра не є знанням, хоча й реально існує у випадку наукового пізнання як елемент переконання, що опосередковує зв’язок знання та практики. Релігійну віру ніяк не можна назвати обґрунтованою знанням. Вона становить базу специфічних форм переконання, виходячи з якої теологія намагається здобути, оперуючи фактами релігійного досвіду, науки та культури, свої “раціональні аргументи” на користь релігійного світобачення. Жак Марітен пише, що Фома Аквінський зумів поєднати в єдине ціле теологію, метафізику, філософію природи, пов’язуючи їх з областями спеціально-наукового знання, культури. Звісно, ця картина не відповідає реальності, тому що Аквінат теологізує філософське знання та підпорядковує йому усі інші сфери людської активності. “Гармонія” стає ілюзією, а “теологічна мудрість” просто поглинає науку. За це його критикували філософи Нового часу. Ж.Марітен негативно оцінює наслідки галілео-картезіанської революції для європейської культури, тому що вона розірвала середньовічні зв’язки, які поєднували філософську та теологічну мудрість з наукою та цілісністю культури. Природна зміна ідеалу наукового знання та “секуляризація” мудрості набувають значення трагічної катастрофи, за яку людство розплатилося жахливими подіями ХХ ст.

Ще одним із засобів розгляду гармонії віри та розуму, за Жаком Марітенем, є звернення до “п’яти шляхів” доказу буття Бога та доповнення їх нетрадиційними шляхами, які виникли внаслідок світовідчуття ХХ ст.

Ще до будь-якого доведення буття Бога, вважає Ж.Марітен, віруючий інтуїтивно знає про його існування. Тим самим він запевняє, що томістські доведення буття Бога є не більш ніж раціональним способом підтвердження уже заздалегідь відомого положення, що випливає з віри. Однак сама форма опису ним безпосереднього релігійного досвіду, що розкривається існуванню людини, свідчить про безпосередній вплив на католицького філософа екзистенціалізму та персоналізму. “Я бачу, – пише Жак Марітен, – що моє буття, насамперед, підлягає смерті, і, потім, що воно залежить від природи, універсального цілого, частиною якого я є; я бачу, що буття – разом з ніщо (entre=avec=neant) – а таким є моє власне буття – для свого існування пропонує буття – без ніщо (entre=sans=neant), то абсолютне існування, яке я із самого початку відчував, ніби воно було втілене в мою початкову інтуїцію існування” [3, 13].

Критикуючи екзистенціалізм, Жак Марітен у своїй концепції релігійного досвіду приймає його логіку. Досить добре це виявляється у тлумаченні ним поняття трансценденції. Наприклад, Е.Муньє, який відносив себе також до екзистенціалістів, вважав, що екзистенціальне мислення має потрібне розуміння трансценденції: 1) як “тріщини” людського буття, невичерпного конфлікту опозицій (добра та зла, істини та хибності у “поганій вірі” тощо); 2) як постійний рух в екзистенціальному “проєкті” людини вперед щодо себе; 3) як рух до божественного абсолюту в релігійному екзистенціалізмі [2, 180–181].

Ж.Марітен намагається певною мірою поєднати ці тлумачення трансценденції з трансцендентним томістським поглядом на Бога як на трансцендентне начало світу. Це видно з прийнятого ним категоріального апарату. У наведеному фрагменті “буття, що містить – ніщо” є трансформацією сартрівського “буття-для-себе”, але і відрізняється від нього тим, що “ніщо” як його момент подано “вище” і не тотожне “неантисипіючій силі” як можливості самовизначення екзистенції. Інертне “буття-в-собі” замінюється божественним творцем, “буттям-без-ніщо”. Ж.Марітен заявляє, що наведений ним дофілософський аргумент є не новим доведенням буття бога, а вічним шляхом зв’язку людини і Абсолюту, але відразу ж додає про його трансформацію в сучасну епоху.

На його думку, онтологічний логіко-казуальний шлях вирішення проблеми теології у сучасну епоху дещо поступається місцем антропологічним аргументам. Крім того, Ж.Марітен досить аргументовано обстоює “п’ять шляхів” Аквіната, які водночас вважає невідповідними духу епохи. З цього випливає, що католицький філософ намагається відновити традиційні догми томізму.

Ж.Марітен вважає, що Аквінат, використовуючи принцип аналогії, згідно з яким всі речі мають “відбиток” божественного буття, зумів побудувати систему доведень, що послідовно рухаються від емпіричного матеріалу до теоретичного узагальнення. Усі п’ять доведень зводяться до пошуку першопричини, хоча Ж.Марітен додає декілька слів про важливість не тільки принципу “потреби першопричини”, а й різноманіття підґрунтя [3, 28].

У першому доведенні існування Абсолюту аргументується необхідністю виявлення начала руху, виходячи з його проявів. Жак Марітен вбачає його обґрунтування у вченні Арістотеля про першодвигун, але, на відміну від Аквіната, Арістотель не вбачав у ньому чогось надприродного, говорив про неможливість створення першоматерії та не виключав інших джерел руху.

Друге доведення ґрунтується на припущенні діючої першопричини, що породила світ.

Стверджуючи універсальність каузального зв’язку, це доведення разом з тим фактично веде до заперечення подібної універсальності, оскільки Бог виступає як причина, що містить у собі підґрунтя. Ідея креаціонізму протистоїть причинності, тому що Бог, за своїм визначенням, перебуває поза часом. Томістське доведення протилежне ідеї безконечності світу в просторі та часі. Ж.Марітен намагається зняти ці суперечності. Для цього він робить висновок, що томізм зовсім не заперечує можливості виявлення у науці “чогось”, що не має ні начала, ні кінця і що водночас не приймає питання про першопричину всього існуючого.

Трете доведення, яке відстоює Ж.Марітен, веде від світської випадковості до необхідності, заданої чимось надприродним. Вихідним пунктом цього шляху є відмінності між можливим та необхідним. Як доказ слід розглянути два засновки: 1) можливе випадкове, тобто може бути або не бути і тим самим протистоїть необхідному; 2) можливе існує не саме по собі, тобто не завдяки своїй сутності, а завдяки діючій причині, яка дає йому буття.

Оскільки це доведенням буття Бога розглядає можливе як існуюче завдяки іншому, а не самому собі, то він показує відмінність між сутністю та існуванням тварних істот. І хоча дехто з неотомістів не підтримує це доведення, Ж.Марітен є його палким прихильником.

Четверте доведення виходить з “ступенів довершеності” буття. Ж.Марітен пише, що існування у світі таких феноменів, як благо, краса, життя, любов, веде до прийняття їх буття у найвищому ступені – Бога.

“П’ятий шлях” виходить із доведення через “фінішну причину”, пошуку Бога як кінцевої мети в світі, як “інтелект, що спрямовує всі речі до їх фінішної мети, якою є він сам” [3, 185].

Теологічне доведення веде до визнання ієрархії цілей у світі, підпорядкованих кінцевій меті. Його гносеологічним підґрунтям є поєднання суб’єктивної та об’єктивної цілеспрямованості, екстраполяцію на його антропоморфність. Антропоморфність теологічного уявлення про Бога була досить гостро продемонстрована Юмом, який писав, що людина “ставить божество набагато нижче людського рівня і уявляє його у вигляді неслухняного демона, який користується своєю владою, не враховуючи розум та любов до людини” [4, 162].

Традиційні шляхи не задовольняють Ж.Марітена. Він звертається до своїх власних, “нових”, антропоцентричних аргументів, що базуються на “метафізичному” світовідчутті. Шосте доведення “експлуатує” гносеологічний аспект проблеми безконечності. Екзистенціальний досвід людської свідомості веде нас до висновку про безсмертя нашої думки та її “попереднє існування” у розумі Бога [3, 76–77].

Це доведення породжує безліч непорозумінь та труднощів. По-перше, воно веде до відриву думки від її конкретного носія; по-друге, відкидається питання про діалектику абсолютного та відносного у пізнанні; по-третє, – втрачає цінність історія наукового пізнання. Відзначимо також, що підґрунтям цього шляху є онтологічний аргумент.

Крім шостого доведення, Жак Марітен пропонує “шляхи практичного інтелекту” до Абсолюту, що ґрунтуються на “дофілософській інтуїції”.

Аналогічним чином він інтерпретує і сферу моральності. Уже в першому акті вільного вибору, вважає Марітен, дитина інстинктивно тягнеться до доброго, яке стає метою будь-якої дії.

Моральний “шлях” аргументації, як і судження про природу мистецтва, має своїм підґрунтям відоме положення томізму про Бога та красу як трансценденталії буття.

Отже, вивчаючи історичну динаміку взаємозв’язку сфер науки та мудрості, Жак Марітен розкриває зміст цих понять та виділяє три можливих поняття “наука”: наука, що включає філософську та теологічну мудрість як свою вищу сферу; наука як систематизоване вчення про власні фрагменти реальності; наука як будь-яке несистематизоване вчення. Отже, мудрість та віра, за Марітеном, є єдиним цілим, реальним та істинним знанням.

Жак Марітен обстоює шляхи доведення Бога, проголошені Аквінатором, чим намагається відновити традиційні догми томізму. Водночас він виводить і свої власні антропоцентричні аргументи, що базуються на світовідчутті: досвід людського мислення надається безпосередньо Богом.

Проблема взаємозв’язку віри та розуму у творчості Жака Марітена містить потужний потенціал для живлення духовних прагнень сучасної особи й суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

Боргош Ю. Фома Аквинский. – М., 1975.

Люсьен. Современная французская философия. Исторический очерк. – М., 1968.

Маритен Жак. Знание и мудрость. – М., 1999.

Овсиенко Ф.Г. Эволюция социального учения католицизма. – М., 1987.